

הרב אברהם סתיו

ברכת 'דיין האמת' על הפלה

(סוגיה הלכתית-רוחנית)

ראשי פרקים:

מבוא

- א. האם יש חיוב לברך ברוך 'דיין האמת' על אובדן היריון?
 1. על אילו שמועות מברכים 'ברוך דיין האמת'?
 2. האם אובדן היריון מוגדר כ"שמועה רעה"?
 3. האם אובדן היריון מוגדר כמוות?
- ב. ברכת 'דיין האמת' על הפלה מלאכותית שנעשתה בהיתר
 1. מתי מברכים על הפלה מלאכותית שנעשתה בהיתר?
 2. האם מברכים 'ברוך דיין האמת' על הפלה מלאכותית שנעשתה בהיתר?
- ג. שלבים שונים בהיריון
- ד. הלכה למעשה

מבוא

אחת החוויות הקשות אשר העיסוק ההלכתי הרוחני והנפשי בהן הודחקו מאוד, הינה חוויית אובדן ההיריון, ה"הפלה" או ה"לידה השקטה". קשה למצוא בדברי חז"ל ובראשונים התייחסות ישירה לחוויה זו על צדדיה השונים – התייחסויות רוחניות, כגון ביטויים לכאב שבאובדן שכזה או דברי ניחומים, כמעט ואין בכלל, וגם ההתייחסויות ההלכתיות מובאות לרוב כבדרך אגב¹. גם מחוץ לעולמה של תורה הייתה עד לזמן האחרון הדחקה כמעט מוחלטת של הנושא, והוא נעדר כמעט לחלוטין הן מן הספרות הפסיכולוגית המקצועית והן מן הספרות ומן השירה הקלאסית.

בעשרות השנים האחרונות חל כמעט מהפך בעניין זה. מאות מחקרים חדשים עוסקים בחוויה הנפשית של אובדן ההיריון על צדדיה השונים, אתרי אינטרנט ועמותות סיוע קמו בנושא וחויית ההפלה תופסת את מקומה גם בספרות ובשירה (בשנים האחרונות ממש עסקו בה הסופרים הישראלים מאיר שלו ומירה מגן, קודם לכן עסק בה הסופר חאלד חוסייני, וניתן גם למצוא שירים רבים המזכירים אותה במפורש או במרומז). במקביל להתעוררות הנושא בחברה הכללית, חלה גם התעוררות דומה בחברה

1. בהקשר זה ניתן להצביע על סתירה לכאורה בין הגמרא בנדה (כג, ב), שם נאמר שאין לבו [של האב – רש"י] דוה (מתאבל) על נפלים, ובין הגמרא בקידושין (פ, ב) שבה נאמר שכאשר נפל מובא לקבורה על ידי אמו נחשב האם כ-'אוננת' (אבלה). אפשרות מעניינת ליישוב סתירה זו היא לחלק בין רגשותיו של האב, אשר אינו מתאבל כל-כך על נפלים, ובין רגשותיה של האם שכן מתאבלת עליהם. להרחבה בנושא זה מן ההיבט הפסיכולוגי עיין במאמרה של דר' נעמי באום, הפלה – האבל הבלתי מוכר של הגבר, חברה ורוחה כה, 1, עמ' 97-115.

הדתית. קבוצות התמיכה המקוונות מצאו להן מקבילות באתרים הדתיים, ובמקביל לספרות המקצועית החילונית נכתבו גם חיבורים הלכתיים-רוחניים דוגמת "התמודדות עם אובדן תינוק" של הרב ימין לוי.

מאמר זה יעסוק בשאלה הלכתית אחת פשוטה לכאורה, היא שאלת החיוב או ההיתר לברך ברכת "ברוך 'דיין האמת'" על אובדן היריון.² עם זאת, לא מדובר בשאלה הלכתית גרידא, והמאמר ייגע גם בשאלות הרוחניות והנפשיות המתעוררות ביחס אליה. מטרתו של מאמר זה איננה למצות את הדיון, לא בסוגיה ההלכתית ולא בסוגיות הנפשיות והרוחניות, אלא לעורר אותו.

א. האם יש חיוב לברך ברוך 'דיין האמת' על אובדן היריון?

1. על אילו שמועות מברכים 'ברוך דיין האמת'?

המקור לחיוב ברכת 'דיין האמת' נמצא במשנה במסכת ברכות (נד, א), אשר נפסקה להלכה בשולחן ערוך (או"ח רכב, ב):
על שמועות רעות מברך ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם 'דיין האמת'.

הבעייתיות שקיימת בהלכה זו היא שאין בגמרא שום ניסוח המגדיר מה הן בדיוק "שמועות רעות", וניתן להבין ששאלה זו נותרה פתוחה לתחושותיו של המברך. אם ננסה בכל זאת להגדיר את המושג "שמועה רעה", הרי שבגמרא ובראשונים מובאות מספר דוגמאות לכך. הדוגמה הנפוצה והברורה ביותר הינה מוות של קרוב, אך הגמרא (ברכות ס, א) כותבת בפשטות שיש לברך גם על הפסד ממוני משמעותי כגון שיטפון שהשחית את תבואת השדה, וכן הביא הביאור הלכה (סי' רכב ד"ה דין) בשם הירושלמי שיש לברך על יינו שהחמיץ.

עם זאת, עינינו הרואות שלא נהגו לברך על הפסדים ממוניים בעלמא, וברכת 'דיין האמת' שמורה על פי רוב אך ורק למקרים של מוות, או של שמועות הרעות אשר קורעים עליהן.³ רמז למנהג העולם מצוי בדברי הב"ח, הט"ז ושאר הפוסקים (באו"ח סי' רכג) אשר הביאו את מנהג העולם לברך על מוות של אדם שאין עליו חיוב אבלות בלי שם ומלכות. כמו כן, הרמ"א (רכג, א) והמשנה ברורה (שם ס"ק ז) כבר עמדו על כך שברכות על בשורות

2. המורכבות הנפשית של השאלה הזו באה לידי ביטוי סמלי בכך שבמקביל לברכת 'דיין האמת' יש גם חיוב לברך את ברכת 'הגומל לחייבים טובות' על יציאתה של האשה בשלום מן הסכנה שבהפלה.

3. אחת הדוגמאות לכך הייתה שאלת הקריעה והברכה על עקירת יישובי גוש קטיף, אשר נידונה במקומות רבים, ראה למשל במאמרו של הרב יוסף צבי רימון (דף קשר 1023).

טובות ורעות אינן נתפסות בעיני הציבור כחובה אלא כרשות בלבד, ולכן נהגו להקל בהן. על כל פנים, עם הזמן נכרכה בתודעתנו ברכת 'דיין האמת' עם פעולת הקריעה על המת, אף שמעיקר הדין אין כל קשר ביניהן, כפי שמבאר בהרחבה הגר"ע יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ח, או"ח סי' כג).

בבואנו אם כן לעסוק בשאלת חיוב ברכת 'דיין האמת' לאחר אובדן היריון, הרי שעלינו לדון בשתי שאלות שונות. שאלה אחת הינה הגדרת "שמועה רעה" לפי דברי הגמרא והראשונים, ושאלה שנייה הינה שאלת הברכה כיום, כאשר הברכה מתקשרת לאירועים של מות קרובים, ויש לדון בשאלה אם אירוע של אובדן היריון נחשב ככזה.

2. האם אובדן היריון מוגדר כ"שמועה רעה"?

לכאורה נראה שלפי הדוגמאות המובאות במקורות: יינו שהחמיץ, בהמתו שמתה וכדו', אין שום סיבה שלא להגדיר גם אובדן היריון כשמועה רעה. גם בתקופה שבה הפלות ומות תינוקות היו נפוצים מאוד, מן הסתם לא היה הצער על אובדן היריון, לפחות משלב מסוים של ההיריון ואילך, פחות מן הצער על אובדן של בהמה או של חבית יין. קל וחומר שכיום, ברוב המקומות והחברות, נחשב אובדן היריון כחוויה כואבת בכל קנה מידה, ואין צורך להביא מקורות ועדויות לכך.

אך גם אם נסכים שההפלה היא "רעה", עדיין יש לדון אם היא "שמועה רעה". כלפי מה דברים אמורים? הביאור הלכה (רכג ד"ה דין) דן במקרה של אדם אשר השתוקק שאשתו תלד לו בן, והיא ילדה לו בת, וכתב בשם האבודרהם שאין לברך על לידת הבת ברוך 'דיין האמת'. בטעם הדבר כתב האבודרהם שהצער של אותו אדם לא היה על עצם לידת הבת, אלא על כך שלא נולד לו בן, ואין היגיון לברך על בן שמעולם לא היה לו:

כי לא נתקן ברכה זו אלא על דבר שמתחילה ניתן לו ואחר כך נתקלקל או שאבד, וכאן הבן לא נהפך לנקבה⁴ אלא שמתחילה לא ניתן לו בן.

האבודרהם מחלק למעשה בין שני סוגים של אסונות: אסונות אקטיביים שבהם אבד לאדם משהו או מישהו ועליהם יש לברך "דיין האמת", ואסונות פאסיביים, אשר יכולים להיות לא פחות חמורים, שבהם

4. על פי המדרש, לאה אמנו התפללה שהעובר שבמעיה יהפוך מזכר לנקבה, ולפי דברי האבודרהם ייתכן שהיא כן הייתה צריכה לברך על כך. מאידך, במקרה זה גרמה לאה לעצמה את ההיפוך וייתכן שמשום כך אין היא צריכה לברך, ולהלן נעסוק בסברה זו בהרחבה.

האדם רק לא קיבל דבר שקיווה לקבל ואשר עליהם אין לברך⁵. הבחנה זו מציפה שוב את שאלת הברכה על אובדן היריון. חלק גדול מהצער הכרוך באובדן היריון הינו על החלומות והתקוות שאותם תלו ההורים המיוחדים בהיריון הזה, כפי שניתן אולי להבין מלשונה של מסכת שמחות (ג א):

תינוק בן יום אחד שמת הרי הוא לאביו ולאמו ולכל קרוביו כחתן שלם.

מטבעם של הורים שהם מסתכלים על תינוק ביום לידתו וכבר מדמיינים את יום חתונתו, ומטבעם של הורים שהם מרגישים את בעיטות העובר בבטן אמו ובעיני רוחם הם כבר רואים אותו רץ ומשחק. אך עם כל הכאב שבניפוצם של חלומות אלו, והכאב הוא גדול מאוד, מדברי האבודרהם עולה שאין מברכים על חלומות, ולכן יש מקום לומר שאין לברך על הפלה.

עדיין, יש מקום לכאורה לחלק בין המקרים. אותו אדם שקיווה שייוולד לו בן זכר, תלה את תקוותו במזלו הטוב בלבד, ולא הייתה לו שום סיבה מציאותית לחשוב שאשורו תלד בן ולא בת. יתירה מזאת, כבר הבחינו הגמרא והפוסקים במספר מקומות בכך שהסיכוי שייוולד לאשה בן זכר נמוך מ-50%, משום שהחלוקה בין זכרים ונקבות שווה פחות אותו יותר ותמיד קיים סיכוי שההיריון יסתיים בהפלה ולא יהיה כלל וולד⁶. לעומת זאת, רוב גדול של ההריונות (לפחות בזמננו) מסתיים בילד חי, ועל כן יש ממד של "שמועה" שהיא מעבר לצער על דבר שלא בא לעולם כאשר ההיריון מסתיים בהפלה⁷.

ביטוי הלכתי לסברה זו קיים בדברי הגר"א נבנצל (ביצחק יקרא על או"ח רכג) ששאל מדוע אין לברך "שהחיינו" על לידת בת, שהרי עצם הלידה משמחת גם אם ההורים היו מעדיפים בן, וענה שבעצם הלידה אין משום "בשורה טובה", כי היה ידוע לאורך כל תקופת ההיריון שייוולד משהו, ובלידה עצמה רק התברר שזו בת. אם הלידה אינה נחשבת כחידוש שיש לברך עליו 'שהחיינו', מסתבר שאובדן ההיריון כן נחשב כחידוש וכ"שמועה", וממילא יש לברך עליו ברוך 'דיין האמת'.

5. לסברא זו, לכאורה יש מקום להבדל הלכתי בין הפלה של עובר שמתרחשת עקב פגם שהיה קיים בו ראשית יצירתו, לבין הפלה של עובר בריא, שהיה אמור להיוולד כבר קימא אך עקב תאונה ברחם, כדוגמת חנק מכריכת חבל הטבור פסקה חיותו. וראה פרק ג, להלן. -- **העורך**.

6. ועי' אבודרהם שם שכתב את דבריו גם ביחס לאדם אשר שדהו הצמיחה כמות רבה יחסית של עשבים במקום תבואה. אמנם לא ברור מדבריו אם מדובר על מקרה חריג במיוחד או על סתם יבול רע באופן יחסי.

7. מבחינה למדנית, יש לדון אם סברת האבודרהם היא שברכת "דיין האמת" נאמרה רק על מקרה שבו הייתה הופעה של דין בעולם, וממילא צריך שתהיה פעולה אקטיבית של מידת הדין כגון מוות של אדם חי, או שמא הברכה נאמרה על כל חידוש של דבר רע ביחס לאדם, וממילא גם ביטול של סיכוי גבוה לקבל דבר טוב ייחשב לבשורה רעה.

אך באמת נראה שכל ההשוואה בין המקרים בטעות יסודה, וטעות זו היא בעוכריהם של אנשים רבים המנסים לתמוך ולהדריך הורים שחוו אובדן היריון. אובדן היריון איננו רק אובדן של חלום או של תקווה לילד, אלא גם (ולפעמים בעיקר) אובדן של העובר המסוים הזה. הצצה חטופה במקצת מהמחקרים הפסיכולוגיים בנושא, או ביקור חטוף באחד מן הפורומים הרלבנטיים ברשת, מגלה שאצל הורים רבים מאוד הכאב והצער מתמקדים בעובר עצמו, בקשר אשר התפתח כלפיו במהלך ההיריון, בתחושת האחריות וההורות אשר נוצרה כלפיו, ולא דווקא בתקווה שהתנפצה. גם התקוות והחלומות היו כרוכים פעמים רבות בילד הספציפי הזה, והכאב על האובדן נשאר גם לאחר שההורים זוכים בילדים אחרים שלמים ובריאים.

כל הורה יודע, וגם מי שאינו הורה יכול להבין, שמוות של ילד ר"ל הינו אירוע נורא בפני עצמו, ואף אחד אינו מעלה על דעתו לומר "כואב לי שהוא מת בגיל חמש רק מפני שהוא לא יגיע לגיל עשרים". אצל הורים רבים קיימת תחושה דומה גם ביחס למוות של עובר. אכן, עובר הוא לא ילד, ולרוב הכאב על אובדנו קטן ואף קצר יותר⁸, אך הוא בפירוש קיים בזכות עצמו ולא רק ככאב על ילד שלא ייוולד. לא כל בני האדם שווים, לא כל הדורות שווים ולא כל ההריונות שווים, וישנם מקרים שבהם כאב זה קיים במידה פחותה או לא קיים בכלל. אך ככל שהדורות מתקדמים הופך הקשר בין ההורים והעובר למשמעותי יותר ויותר (גם משום שרוב ההורים רואים את העובר מספר פעמים במהלך ההיריון, יודעים מה מינו, ופעמים רבות אף צופים בו בסרטונים תלת ממדיים), וממילא הכאב על אובדן העובר הופך למשמעותי יותר, וחשוב להיות קשובים אליו⁹.

3. האם אובדן היריון מוגדר כמוות?

כפי שנזכר לעיל, גם אם נסכים שאובדן היריון הינו "שמועה רעה", עדיין אפשר לומר שאין לברך עליו בימינו את ברכת 'דיין האמת', משום שלא נהגו לברך ברכה זו על כל שמועות רעות אלא רק על מקרי מוות של קרובים. אם משמעותו של מנהג זה היא שגדרי ברכת 'דיין האמת' הושוו

8. ראה הע' 1 לעיל.

9. מצד הדיון ההלכתי, גם אם לא נתייחס להיבטים הנפשיים של הנושא, הרי שההיריון הוא לא רק אפשרות תיאורטית שייוולד ילד אלא פוטנציאל שקיים כבר בעולם, כדברי הגמרא בקידושין (סב, ב) ביחס להקנאת דבר שלא בא לעולם, וראה שם שיש אפשרות לחלק בין שלבים שונים בהיריון.

מאידך, ניתן אולי להוכיח שאין לברך על הפלה מדברי הירושלמי (ברכות פ"ט ה"א) שהורה לברך על אדם שלם שנעשה נכה ולא על אדם שהיה נכה במעי אמו. משמע לכאורה מהירושלמי שעצם ההיריון אינו ערובה לכך שייוולד תינוק בריא, ולכן אין צורך לברך כאשר התינוק נולד פגום. אמנם ניתן לחלק בקלות בין וולד חי ופגום ובין וולד מת, וגם ברכת 'דיין האמת' בה מדובר שם הינה בעלת אופי שונה מהרגיל (אחת מברכות הראייה) ואכמ"ל. [ראה הע' 5 לעיל].

-- העורך.]

לחלוטין לדיני אבלות וקריעה, הרי שאין לברך על אובדן של עובר כפי שאין קורעים עליו (כמבואר בשו"ע יו"ד שמ, ל). אמנם, הפוסקים עצמם כתבו שהשוואה זו אינה מוחלטת, ויש לברך 'דיין האמת' על "מי שיש לו צער במיתתו וכל שכן אדם חשוב" (לשון הט"ז, סי' רכג ס"ק ד), וממילא יש מקום לברך על עובר אשר בהחלט יש צער במיתתו.

אם כן, השאלה שבה יש להתלבט היא אם להתייחס לאובדן היריון כאל אירוע אשר עם כל הצער שבו אין הוא בכלל "מוות" וממילא לפי המנהג כיום אין לברך עליו, או שמא להתייחס אליו כאל מוות ממש, אף שאין בו דיני קריעה ואבלות, וממילא מסתבר שיש לברך עליו. נראה ששאלה זו איננה שאלה הלכתית-למדנית (שהרי מדובר רק במנהג העולם), וממילא גם אין לה תשובה חד משמעית. עם זאת, אפשר למצוא רמזות ותשובות שונות גם במקורות הלכתיים.

ניתן לבחון את הגדרת האובדן כמוות דרך שאלת ההתייחסות אל הנפל כאל "מת"¹⁰. שאלה זו הינה נושא שנוי במחלוקת אשר מופיע בדיונים הלכתיים רבים. הגדול והמפורסם שבהם הינו הדיון על חיוב קבורת נפל, שבו נחלקו גדולי הראשונים והאחרונים (עי' שו"ע או"ח סי' תקכו ובנושאי כליו). סוגיה חשובה נוספת הינה ביצוע נתיחה פתולוגית בנפל, אשר קשורה במספר שאלות כגון איסור הלנת נפל, איסור ביזוי נפל, איסור הנאה מהנפל ועוד¹¹. אין כאן המקום להרחיב בנושאים אלו (ובעוד רבים אחרים הקשורים אליהם), ודי בכך שנשכח ונאמר שכולם נתונים במחלוקת רבות ללא הכרעה ברורה. כמו כן, גם אם ננסה לדייק וללמוד מדעות מסוימות, קשה לדעת אם הן נאמרו מתוך התבוננות עקרונית על מהות הנפל או מסיבות צדדיות שונות.

אי לכך, נראה שאפשר לבחון שאלה זו מזווית אחרת, והיא שאלת ההתייחסות לעובר כאל "חי" אשר תשליך ממילא על שאלת ההתייחסות להפלתו כאל "מוות". ישנן סוגיות הלכתיות רבות המתייחסות לשאלת מעמדו המשפטי וההלכתי של העובר, ולא נדון בהן כאן. הגמרא בסנהדרין (צא, ב) דנה במישרין בשאלת קיומה של נשמה אצל העובר:

אמר ליה אנטונינוס לרבי: נשמה מאימתי ניתנה באדם, משעת פקידה או משעת יצירה?
אמר לו: משעת יצירה.

10. אפשרות אחרת היא לבחון שאלה זו דרך ההתייחסות של ההלכה אל הפלה מלאכותית כאל רציחה, אך מכיוון שהראשונים והאחרונים נחלקו בהגדרת האיסור שבהפלה ואין כאן מקום להאריך בזה (להרחבה עיין במאמרי 'כיצד לבצע הפלה מלאכותית' בתוך **תחומין כט**).

11. להרחבה בנושא עי' בספר **הרפואה לאור ההלכה** (ח"ב עמ' יא-יז), בספר **זכרון מאיר** (פרק י), **בנשמת אברהם** (יו"ד שמט) ובתורת היולדת (לו ד).

אמר לו: אפשר חתיכה של בשר עומדת שלשה ימים בלא מלח ואינה מסרחת? אלא משעת פקידה¹².

אמר רבי: דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מסייעו שנאמר "ופקדתך שמרה רוחי".

עובר, מלמד אנטונינוס את רבי, איננו חתיכה של בשר, אלא יצור חי בעל נשמה. ממילא, יש להתייחס לאובדן של עובר כאל מוות ולברך עליו בהתאם¹³. גם מבחינה נפשית, נראה שנכון להתייחס אל העובר כאל ישות שהתקיימה ומתה ולא להתכחש לעצם קיומו. הרב משה פיינשטיין כתב פעם אל בחור אחד אשר אמו הפילה כמה נפלים. בדבריו התייחס לשאלת תחיית המתים בנפלים, וסיים את דבריו כך (אגרות משה יו"ד ח"ג סי' קלח):

ולכן תהא בטוח שבמהרה, שיעלה רצון השם יתברך שהוא הזמן לתחיית המתים, יהיו לך אחים צדיקים שלא טעמו טעם חטא מעולם.

ניתן לראות בדבריו של הרב פיינשטיין שאין הוא מנסה לשכנע את אותו בחור שאחיו הנפלים הינם חסרי משמעות וכדאי שישכח מהם, אלא מכיר בקיומם של אותם נפלים, ומנחם את הבחור דווקא בכך שאותם נפלים ימשיכו להיות אחיו גם בעולם הבא.

ב. ברכת 'דיין האמת' על הפלה מלאכותית שנעשתה בהיתר

1. מתי מברכים על הפלה מלאכותית שנעשתה בהיתר?

עד עתה עסקנו בהגדרת האובדן עצמו כ"שמועה רעה" המחייבת בברכת 'דיין האמת'. דיון זה מספיק במקרים שבהם תינוק מת בלידתו או לחלופין במקרים של הפלה טבעית ופתאומית. המשותף למקרים אלו הוא שההורים היו סבורים שעומד להיוולד להם ילד, ופתאום, ללא הודעה מוקדמת, הילד הזה מת, ובהחלט ניתן להגדיר זאת כ"שמועה רעה". אך ברוב המקרים המציאות מסובכת יותר. פעמים רבות ההורים יודעים עוד קודם ההפלה עצמה שהעובר ללא רוח חיים, ובתהליך ההפלה רק מוציאים מהם את העובר המת. במקרים אחרים ההורים מקבלים מידע על בעיה עוברית או אימהית מסוג זה או אחר, ורק אחר-כך מתקבלת החלטה מודעת ושקולה להפיל את העובר לאחר קבלת היתר הלכתי מפוסק מוסמך. במקרים

12. הפרשנים נחלקו מהי בדיוק שעת הפקידה, אך לכל הדעות מדובר על שלב שבו טיפת הזרע טרם התהוותה לכדי עובר. אמנם בגמרא במנחות (צט, ב עפ"י רש"י שם) משמע שהנשמה נוצרת רק ביום הארבעים להיריון, שהוא זמן יצירת העובר, כדעת רבי.

13. כפי שנכתב לעיל, אין בדברים הוכחה הלכתית מוחלטת אלא קריאת כיוון בלבד, ובהכרעת ההלכה למעשה נעסוק להלן.

כאלה צעות שתי שאלות שונות: א. מתי לברך? האם בזמן קבלת המידע מן הרופאים, או בזמן ביצוע ההפלה עצמה? ב. האם בכלל לברך? במקרה שבו ההורים עצמם החליטו לבצע את ההפלה לאחר שנועצו ברב, האם שייך בכלל לברך "ברוך דיין האמת"?

נראה שבשאלת זמן הברכה יש לחלק בין שני מקרים. במקרה שבו התברר בבדיקות שאין לעובר דופק, ובעצם הוא כבר מת אלא שצריך רק להוציא אותו, מסתבר שה'שמועה הרעה' היא כבר בזמן הבדיקה ואין צורך להמתין לביצוע הגרידה. ולעומת זאת כאשר הבדיקה הרפואית רק העלתה שיש הכרח להפיל (כגון כשהעובר מסכן את חיי האם), דומה העובר לאדם שנשקפת סכנה לחייו (כגון שנכנסו מחבלים לביתו ר"ל) אשר ברור שאין לברך עליו ברוך 'דיין האמת'¹⁴.

אמנם, כפי שהובא לעיל, מנהג העולם הוא להשוות את ברכת 'דיין האמת' לפעולת הקריעה על המת, ולבצע אותן במקביל. מנהגו כיום בדיון קריעה הוא להמתין עד להוצאת המת לקבורה, ולא לקרוע מייד עם השמועה על מותו. בעוברים לא מתבצע לרוב טקס הוצאה לקבורה, אך יש מקום להמתין לפחות עד להוצאת העובר מן הרחם אשר מקבעת בתודעה את האובדן ומקבילה להוצאת המת. ההיגיון להמתין עד לרגע זה הוא גם משום האופי החד והברור שלו. תהליך הבדיקה והבירור של מות העובר ברחם הינו סבוך ומפותל. הוא כולל בדיקות חוזרות ונשנות ופנייה למומחים שונים, וקשה למצוא נקודת זמן ברורה שבה "שומעים" ההורים על המוות וראוי שיברכו עליו. כמו כן, עד קבורת הנפל או לפחות עד הוצאתו מרשות הוריו, פשוט שמותר להם לברך, ולכן נראה שראוי לקבוע את זמן הברכה בהפלה עצמה¹⁵.

2. האם מברכים 'ברוך דיין האמת' על הפלה מלאכותית שנעשתה בהיתר?

ברכת 'דיין האמת' על הפלה מלאכותית הינה שאלה הלכתית ורוחנית כאחד. נראה ברור שאדם אשר רצח את קרובו בדם קר אינו מברך עליו "ברוך דיין האמת", גם אם מותו גורם לו צער מסוים. ברכת 'דיין האמת' כשמה כן היא, באה להצדיק את דין השמים, ולא להביע צער על מעשה שאותו עשה האדם בעצמו. שאלה זו עולה גם ביחס להפלה: האם ראוי

14. מובן שיש גם מקרי ביניים, שבהם התברר שלעובר יש מומים המחייבים או מתירים את הפלתו, וניתן להשוות זאת לאדם אשר התגלתה אצלו מחלה סופנית, ולפי מסקנתו אין הדבר משנה.

15. כבדרך אגב נעיר שגם בברכת הטוב והמטיב לא נהגו להתחשב במידע שניתן בבדיקות כ"שמועה טובה". ברכת הטוב והמטיב על לידת בן זכר לא תוקנה במקור על הלידה עצמה, אלא על כך שהוולד הינו זכר, ולמרות זאת לא מצינו שמברכים ברכה זו כשהרופא מדווח להורים על מין העובר טרם לידתו.

שהורים אשר גרמו בעצמם למותו של ילדם יברכו על כך "ברוך 'דיין האמת'", אף שעשו זאת בנסיבות בהן ההלכה מחייבת את הדבר, ולמצער מתירה אותו?

שאלה זו היא שאלה קיומית בעבור הורים רבים שנאלצו לבצע הפלה מלאכותית. הורים רבים שואלים את עצמם אם מותר להם בכלל להתייחס להפלה כאל אסון שפקד אותם, כאשר הם עצמם היו אלו שהחליטו עליה? ואף אם קיבלו על כך הדרכה הלכתית, הרי הם מודעים לכך שההחלטה לפנות בשאלה לפוסק הלכה, ואף בחירת הרב הפוסק (לעתים מתוך מודעות לגישתו בנושא) רובצת במידה כזו או אחרת על מצפונם. מלבד הצער והאבל שבו הם נתונים, הם נאלצים לשאת את כובד האחריות שבגרירת אותו צער. להורים כאלו לא יועילו דברי הניחומים של הרב פיינשטיין, המובאים לעיל, אלא דווקא יגרמו להם לחשוב: "אם לעובר אכן הייתה נשמה ויש לו חלק לעולם הבא, איך העזנו לפגוע בו?".

מחקרים שנעשו על תחושות של הורים לאחר אובדן היריון¹⁶, וכן מפגשים עם הורים כאלה, מלמדים שיש הבדל משמעותי בין הורים שביצעו את ההפלה על דעת עצמם, ובין הורים אשר קיבלו היתר הלכתי מפורש לכך. העיסוק בשאלת ההיתר ההלכתי לבצע הפלה, מלבד חשיבותו לגופו של עניין, יכול גם להוות עוגן הצלה נפשי בעבור ההורים. כאשר ההלכה מורה להורים לבצע הפלה, היא בעצם אומרת להם שהעובר הזה אינו אמור להיות. בין אם זה משום שהעובר מסכן את אמו ויש לו דין 'רודף', ובין אם זה משום שהעובר עצמו מוגדר כ'טריפה', האמירה שאותה חשוב להבין ולשדר היא שההחלטה על חייו ומותו של העובר איננה בחירה בלעדית של ההורים, אלא חלק ממחשבתו ומהכרעתו של "דיין האמת". וכפי שמצינו שבמקרים מסוימים הותר להימנע מפעולות להצלת חייו של חולה סופני, ואיש לא העלה על דעתו שמשום כך תתבטל ברכת 'דיין האמת', הוא הדין גם בהפלה מלאכותית¹⁷.

ג. שלבים שונים בהיריון

שאלת חלוקת אובדן ההיריון לשלבים שונים הינה שאלה סבוכה ביותר ובעלת פנים רבות. במהלך ההיריון נהוג בעולם הרפואה לחלק את ההיריון לשלושה טרימסטרים (שלישים) המהווים שלושה שלבים בהתפתחות

16. ראה למשל אצל זהר גזית, **אמהות חסרה**, ירושלים 2007.

17. אמנם יש להעיר שבמקרים שבהם ההיתר להפיל נסמך על החלטת ההורים, כגון במקרים של עוברים בעלי מומים או היריון שנוצר באונס וכדומה, לכאורה קשה יותר לומר סברה זו. אך במקרים אלו באמת לא מצינו היתר ברמה העקרונית, ובכל מקרה בו ניתן היתר כזה, ישנו משקל רב לשיקולים של דין 'רודף' במובן זה או אחר, תוך הסתמכות על מצב בו העובר עדיין לא נחשב כיצור חי, ואין כאן מקום להאריך בסוגיות סבוכות אלו.

העובר. במקרה של אובדן היריון מחלקת הרפואה בין 'הפלה' (Abortion) המתבצעת בחצי הראשון של ההיריון עד השבוע ה-20, (כ-140 יום), ובין 'לידה שקטה' (Stillbirth) המתבצעת בחצי השני של ההיריון. החלוקה ההלכתית החדה ביותר הינה בין ארבעים הימים הראשונים (עד קרוב לסוף השבוע השישי מהפקידה, שהוא מוגדר כשבוע השמיני למנין הרופאים) שבהם העובר הוא "מיא בעלמא" ובין המשך ההיריון, אך קיימת גם חלוקה בין שלושת החודשים הראשונים שבהם העובר "אינו ניכר" ובין ששת החודשים האחרונים שבהם הוא ניכר¹⁸, ולדעת מספר פוסקים יש גם חלוקה מאוחרת יותר לקראת החודש השביעי בין עובר היכול להיות מחוץ לרחם ובין עובר שאינו יכול להיות בחוץ¹⁹.

חלוקות אלו יכולות להשליך גם על הנידון דידן, הן ביחס להגדרת ההפלה כמוות והן ביחס להגדרתה כ"שמועה רעה", אך קשה לקבוע מסמרות על פיהן.²⁰ עם זאת, נראה שלענייננו נכון להתייחס לחלוקה הלכתית אחרת. נראה שניתן לחלק בין מקרה שבו ההורים גילו בבדיקה הראשונה שלעובר אין דופק, ובין מקרה שבו ידוע שהעובר היה חי ורק לאחר מכן הוא הופל מסיבות שונות. זאת משום שכאשר לא ידוע אם אי פעם היה זה עובר שמסוגל להיות, נכונה סברת האבודרהם שאין לברך על דבר שמעולם לא היה ורק היה תקווה שיהיה.

שאלת החלוקה בין השלבים השונים הינה גם שאלת נפשית כאובה. מחד, קשה להתייחס אל כל סוגי האובדן באופן שווה, ולהשוות בין עובר בשל שמת בפתאומיות במהלך לידה רגילה בסוף החודש התשיעי ובין עובר שהתגלה ללא דופק בתחילת ההיריון. מאידך, קשה מאוד גם לקבוע מסמרות בעניינים אלו המסורים ללב, והניסיון לחלק ולהבדיל פוגע לעתים יותר מאשר הוא מועיל. בזהירות מסוימת ניתן לומר שהחלוקה ההלכתית אשר הובאה לעיל נכונה גם כאן. הכאב על אובדן היריון בשלב שבו טרם התגלה דופק בעובר, הינו לרוב כאב על כך שההיריון לא הצליח להתפתח, ולא על העובר עצמו אשר לא ברור אם בכלל היה. לעומת זאת, מהרגע שבו נצפה דופק בעובר, נוצר קשר עמוק יותר בין ההורים והעובר, והכאב על אובדנו הינו בעל אופי מסוים של אבל.

18. ברוב הסוגיות מופיעה חלוקה זו כאמירה טכנית לגבי הזמן שבו ניתן לראות שיש עובר, אך רמז לכך שיש משמעות מהותית לחלוקה זו ניתן לראות בגמרא בסנהדרין (טז, א) וברש"י שם (ד"ה ש"מ), ופוסקים רבים דנו בה ביחס להיתר לבצע הפלה.

19. ראה למשל בשו"ת **ציץ אליעזר** (חי"ג קב) וב**אנציקלופדיה ההלכתית רפואית** (ערך הפלה ג 4).

20. ניתן עקרונית לומר שהגדרת ההפלה כמוות מתקיימת דווקא לאחר ארבעים הימים במהלך העובר מוגדר כ"מיא בעלמא", ואילו הגדרת ההפלה כשמועה רעה מתקיימת דווקא לאחר ש"הוכר העובר" לאחר שלשה חודשי היריון, אך הדבר אינו מוכרח.

בין אם חלוקה זו נכונה ובין אם לא, חשוב הרבה יותר לדעת שחלוקות אלו לעולם אינן מוחלטות. אסור לשדר להורים אשר איבדו את ההיריון בשלב מוקדם שאין להם בכלל סיבה להצטער על העובר, ומאידך אין סיבה לתבוע או לצפות מהורים שחוו אובדן היריון בשלב מאוחר שינהגו כאבלים. נושא זה של אובדן היריון הינו כל כך רגיש ומורכב, והכלל הראשון בעבור מי שניגש להקשיב ולסייע להורים שחוו אותו הוא לתת להם לבטא את תחושותיהם מבלי לנסות להכתיב את אותן תחושות.

ד. הלכה למעשה

מפאת אופיו המורכב של המאמר, וכן מפאת הרצון שלא להאריך, הועלו הסוגיות ההלכתיות הנוגעות לשאלת חיוב הברכה על קצה המזלג בלבד. להלכה, ההתייחסויות הראשונות לנושא זה הופיעו רק אצל הפוסקים האחרונים, והם חלוקים ביניהם ביחס אליו. בגשר החיים (פרק ד אות כא) כתב ש"על תינוק שמת קודם ל' יום אין קורעין ואין מברכין עליו", וכך הורה גם הרב יהושע נויבירט שליט"א באומרו ש"לא נהגו לברך על כך". מאידך, בספר יסודי שמחות (עמ' 2 הע' 8) הובא בשם הרב משה פיינשטיין שיש לברך גם על נפלים בשם ומלכות "דלא גרע משאר שמועות רעות", וכן הורה גם הרב יצחק זילברשטיין שליט"א²¹.

לעיל הראינו שמעיקר הדין מוגדר אובדן ההריון כ"שמועה רעה" שיש לברך עליה, ומסתבר שגם בעל גשר החיים לא חולק על טענה זו. מאידך, קשה להתעלם מן העובדה שלאורך הדורות לא נהגו ככל הנראה לברך ברכת 'דיין האמת' לאחר הפלה, כפי שהעיד הרב נויבירט שליט"א. לאור זאת נראה שאי אפשר לחייב את ההורים לברך ברכה זו שלא נהגו בה, גם משום שכלל גדול בידנו ש"ספק ברכות להקל". עם זאת, נראה שאם ההורים חפצים בכך הם רשאים לברך ברכה זו ואפילו בשם ומלכות ללא חשש ברכה לבטלה, שהרי מעיקר הדין אין כל מניעה לעשות כן.

מלבד הטיעונים ההלכתיים לכאן ולכאן, נדמה שיש חשיבות רבה לכך שההורים ייחשפו לאפשרות לברך את ברכת 'דיין האמת' על אובדן היריון, גם אם לא מדובר בחיוב הלכתי מוחלט, וזאת משני טעמים.

האבודרהם המובא לעיל כתב שהטעם לכך שתיקנו את ברכת 'דיין האמת' הוא כדי שהאדם יצדיק עליו את הדין. נראה שדווקא חוויה של אובדן היריון, יותר מ"שמועות רעות" אחרות, יכולה לעורר אצל האדם שאלות ומצוקות רוחניות, ועל כן יש חשיבות מיוחדת לכך שיצדיק עליו את הדין. ייתכן שהטעם לכך שלא נהגו לברך על בהמה שמתה או על יין

21. בספר זכרון מאיר (עמ' 174) כתב שזו מחלוקת, ובספר נטעי גבריאל (אבלות קלה ו) הביא דעה שיש לברך בלי שם ומלכות.

שהחמיץ הוא שבשורות אלו לרוב אינן גורמות לאדם להיות על משפטו של הקב"ה. אך מותו של עובר אשר טרם ראה אור עולם, מעורר שאלות רבות על ההשגחה ועל הנהגת השכר והעונש הא-להי, ולפיכך יש חשיבות יתרה לכך שאדם מצדיק עליו את הדין ומכיר בכך שאין דבר שנעלם ממשפטו של 'דיין האמת'.

חשיבות נוספת יש להנחיה שאפשר לברך על אובדן היריון, והיא בניית יחס נכון יותר בין תחושתם של ההורים ובין עולם ההלכה. הורים רבים חשים מתוסכלים מכך שאין שום דיני אבלות על עוברים או על תינוקות קטנים, ומסיקים מכך בטעות שההלכה לא מכירה בכאבם. הפסיקה שיש חיוב עקרוני לברך ברוך 'דיין האמת' על הפלה יכולה להבהיר שהאמירה ההלכתית בעניין מורכבת יותר ממה שנראה מלכתחילה²². כאשר אדם יודע שההלכה אינה מחייבת דיני קריעה ואבלות מצד אחד, אך מורה לברך 'דיין האמת' מצד שני, הוא מבין שהפטור מדיני אבלות אינו מבטא התעלמות מהאובדן שלו, אלא אמירה שמדובר באובדן מסוג אחר ובכאב מסוג אחר. תובנה זו, כמו גם התובנות שהועלו לעיל, יכולה לשחרר את ההורים מתחושה של פער בין רגשותיהם האישיים ובין המסגרות ההלכתיות והחברתיות²³, ולאפשר להם התמודדות בריאה ונכונה יותר עם אובדנם.

22. כמובן, אין זה שיקול להוציא פסיקה לא נכונה, והדברים אמורים על בסיס מסקנת המאמר שזו אכן ההלכה.

23. ראה למשל אצל זהר גזית הנ"ל.